Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused

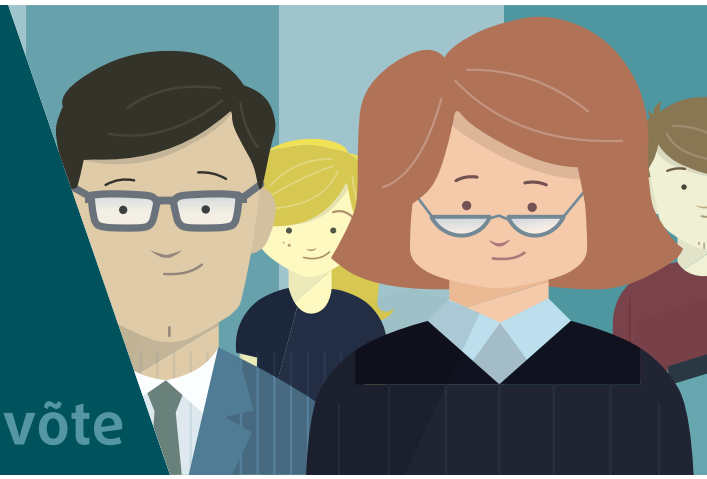

Kokkuvõte

Euroopa Liidu põhiõiguste hartas on sätestatud õigused, mis on eriti asjakohased seoses laste õigustega kohtumenetluses. Neist kõige olulisemad on inimväärikus (artikkel 1), piinamise ning ebainimliku või alandava kohtlemise või karistamise keeld (artikkel 4), õigus vabadusele ja turvalisusele (artikkel 6), era- ja perekonnaelu austamine (artikkel 7), isikuandmete kaitse (artikkel 8), diskrimineerimiskeeld (artikkel 21), lapse õigused (artikkel 24) ja õigus tõhusale õiguskaitsevahendile (artikkel 47).

Kõik Euroopa Liidu (EL) liikmesriigid on kohustatud tagama, et kõikides lastega seotud toimingutes seatakse esikohale lapse parimad huvid. See on eriti oluline eeskätt siis, kui lapsed osalevad kriminaal- või tsiviilkohtumenetluses.

Need menetlused võivad igaühele stressi tekitada. Seda enam lastele, keda võib traumeerida menetluse lapsevaenulikkus, ebasobiv ümbrus ja osalevate spetsialistide ebapiisav väljaõpe. See mõjutab tuhandeid lapsi. Andmed näitavad, et ainuüksi 11 liikmesriigis langes 2010. aastal kuriteo ohvriks 74 000 last ja 495 000 lapse vanemad lahutasid.

Laste kohtlemine kohtumenetluses on oluline põhiõiguste küsimus, mida Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (ÜRO) käsitleb oma lapse õiguste konventsioonis, mille on ratifitseerinud kõik ELi liikmesriigid. EL näitab oma pühendumust ka Euroopa Nõukogu 2010. aasta lapsesõbraliku õigusemõistmise suuniseid propageerides ja abistades liikmesriike lapse õiguste kaitse parandamisel nende kohtusüsteemides.

Need Euroopa Nõukogu suunised propageerivad laste õigust olla ära kuulatud, õigust saada teavet, õigust kaitsele ja diskrimineerimiskeeldu. Et teha kindlaks, mil määral neid õigusi tegelikult austatakse ja järgitakse, kogus ja analüüsis Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (FRA) koostöös Euroopa Komisjoniga selles kokkuvõttes esitatud andmeid. Tulemuste kohaselt peab selleks, et muuta õigusemõistmine kogu ELis lapsesõbralikumaks, veel palju ära tegema.

Laste kriminaal- ja tsiviilkohtumenetluses osalemise tavad erinevad märkimisväärselt nii liikmesriigiti kui ka liikmesriikides, mis näitab, et vaja on selgeid ja ühtseid standardeid ja suuniseid ning nende rakendamise süstemaatilist järelevalvet. Lapsed ei saa kriminaal- või tsiviilmenetluses osaledes piisavat tuge ning kohtumenetlust, mis võib lapsi heidutada, ei kohandata alati nende vajadustega. Konkreetsed meetmed, näiteks lapse ja kostjate või tunnistajate otsevastandamise vältimine kohtus või lapse menetlusest teavitamise ja menetlusest arusaamise tagamine, ei ole veel saanud üldiseks tavaks. Uurimisel on siiski ilmnenud ka mitu paljulubavat tava, mõnda neist tutvustatakse ka käesolevas kokkuvõttes.

Kohtusüsteemide lapsesõbralikumaks muutmine suurendab laste kaitset, tõhustab nende sisulist osalemist ja parandab samal ajal õigusemõistmise protsessi. Selles kokkuvõttes esitatud tulemused pakuvad liikmesriikidele kasulikke vahendeid kohtumenetluste takistuste, lünkade ja puuduste kindlakstegemiseks eelkõige asjakohaste ELi direktiivide ülevõtmisel ja rakendamisel. Euroopa Nõukogu suunistega kooskõlastatud lapsesõbralik käsitlusviis muudab kohtumenetluses osalemise ELis lastele turvalisemaks kogemuseks.

Andmete kogumine ja ulatus

EL märkis lapse õiguste tegevuskavas, et usaldusväärsete ja võrreldavate andmete puudumine takistab tõendipõhise poliitika väljatöötamist ja rakendamist. Selle puuduse kõrvaldamiseks vaatasid Euroopa Komisjon ja FRA läbi kõnealuses valdkonnas tehtud töö. Koordineeritud ja süstemaatiline andmekogumine hõlmas lapse õiguste näitajaid, mille FRA töötas välja 2010. aastal ja mida täiendati 2012. aastal seoses perekonnaõigusega. Näitajad järgivad ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo väljatöötatud õigustepõhist mudelit,* millega mõõdetakse järgmist:

- kohustatud isikute kohustused (struktuurinäitajad),
- nende standardite järgimiseks tehtavad jõupingutused (protsessinäitajad),
- tulemused (tulemusnäitajad).

Olukorrast põhjaliku ülevaate saamiseks korraldas FRA kümnes ELi liikmesriigis küsitluspõhised väliuuringud. Need kümme liikmesriiki – Bulgaaria, Eesti, Hispaania, Horvaatia, Poola, Prantsusmaa, Rumeenia, Saksamaa, Soome ja Ühendkuningriik** – valiti, et kajastada kohtusüsteemide mitmekesisust ja lastega seotud õigusemõistmise eri tavasid. FRA kogus kriminaal- ja tsiviilkohtumenetluses osalevate spetsialistide kogemusi, tähelepanekuid ja seisukohti ning neis menetlustes kannatanu, tunnistaja või ühe poolena osalenud laste kogemusi.

FRA lastele ja õigusemõistmisele keskendunud uuringu esimene etapp, mida tutvustatakse selles kokkuvõttes, käsitleb spetsialistide seisukohti. Selles analüüsitakse kohtumenetluses osalevate lastega iga päev kokku puutuva 570 kohtuniku, prokuröri, advokaadi, kohtutöötaja, psühholoogi, sotsiaaltöötaja ja politseiametniku vastuseid. Uuringust saadi kümne ELi liikmesriigi protsessi- ja tulemusnäitajate esialgne kvalitatiivsete andmete kogum. FRA väliuuringute teises etapis kogutud tõendid, mis põhinevad laste endi küsitlustel, täiendavad neid protsessi- ja tulemusnäitajaid. FRA esitab oma seisukohad lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta spetsialistide ja laste küsitluste kombineeritud analüüsi põhjal.

Euroopa Komisjon kogus samal ajal kõikidest ELi liikmesriikidest saadaolevaid statistilisi andmeid laste kohtumenetlustes osalemise kohta. Andmed hõlmavad 1. juunil 2012 kehtinud õigus- ja haldusnorme ning meetmeid, mis mõjutavad laste kohtlemist kohtumenetluses, tuvastades tugevad küljed ja võimalikud puudused. See töö võimaldas saada struktuurinäitajate andmeid.

* *OHCHR (2012),* Human Rights Indicators, A guide to measurement and implementation.

** Prantsusmaal korraldati küsitlusi järgmistes kohtades: Île-de-France, Provence-Alpes-Côte d'Azur, Franche-Comté, Rhône-Alpes, Poitou-Charentes, Nord-Pas-de-Calais, Bretagne ja Réunion; Saksamaal: Berliin-Brandenburg, Hessen, Baieri, Alam-Saksi, Rheinland-Pfalz, Nordrhein-Westfalen, Hamburg, Saarimaa, Brandenburg, Tüüringi ja Mecklenburg-Vorpommern; Hispaanias: Andaluusia, Kataloonia ja Madrid ning Ühendkuningriigis järgmistes: Inglismaa, Wales ja Šotimaa.

Põhitulemused ja tõendipõhised nõuanded

Õigus olla ära kuulatud

Õigus olla ära kuulatud ja avaldada arvamust on kohtumenetluses tõhusaks osalemiseks ülioluline. See on õigus, mille tagavad lastele EL, Euroopa Nõukogu ja ÜRO.

Ent ainuüksi lapse seisukohtade teadasaamisest ei piisa. Sisuline osalemine eeldab, et asjaomased asutused looksid turvalise ja sõbraliku keskkonna ning kasutaksid sobivaid küsitlusmeetodeid, et teha kindlaks lapse konkreetsed vajadused ja neid arvestada.

„Olen oma töö käigus märganud olulisi muutusi: […] varem peeti lapse ärakuulamist vaid menetluslikuks formaalsuseks, kuid enam see nii ei ole." (Hispaania, kohtusekretär)

Mõned vastanud on seisukohal, et laste ärakuulamine ei ole alati sisuline ja vajalik, ning soovitavad ärakuulamiste arvu võimaluse korral piirata. Teised rõhutavad laste õigust olla ära kuulatud ja avaldada oma arvamust, soovitades alati arvestada lapse arengutaset, keelelist väljendusoskust ja tervislikku seisundit.

„Noored tahavad olla kindlad, et otsuse tegija teadis otsust tehes nende seisukohti. Paljud noored ei taha ise otsustada; nad saavad aru, et otsuse tegemine ei ole nende ülesanne, ning nad ei taha seda pinget. Kuid nad tahavad olla veendunud, et otsuse tegija on otsust tehes nende arvamuse ära kuulanud." (Ühendkuningriik, sotsiaaltöötaja)

FRA küsitluste tulemused näitavad, et kriminaalmenetlustes kuulatakse lapsi rohkem kui tsiviilmenetlustes, sest kriminaalmenetluses on vaja tõendeid.

Tsiviilmenetlustes, näiteks abielulahutust ja hooldusõigust käsitlevates perekonnaõiguse kohtuasjades, ei ole laste osalus alati vajalik. Kriminaalmenetluses on rohkem menetluslikke kaitsemeetmeid kui tsiviilmenetluses, eriti kui laps on kannatanu, mitte tunnistaja. Ka tsiviilmenetluses antakse teatavaid menetlusõigusi sagedamini hagevatele lastele kui lastest tunnistajatele või menetlusosalistele. Videosalvestisi ja lapsesõbralikke ülekuulamisruume on kriminaalmenetluses rohkem ning neid kasutatakse sagedamini kui tsiviilmenetluses.

Kõik küsitletud rõhutasid kõigi osalevate spetsialistide sellise koordineeritud erialase töö tähtsust, mille eesmärk on piirata ja leevendada võimalikku negatiivset mõju lastele. Üldiselt võib öelda, et kui lapsi kuulavad ära koolitatud spetsialistid ja avaldatud on laste ärakuulamise suunised, peetakse spetsialistide käitumist asjakohasemaks. Lapsed tunnevad end turvalisemalt, kui on vähem ärakuulamisi, vähem juuresolijaid ja vaid üks koolitatud ärakuulaja. Nad saavad ka oma õigusi paremini kasutada ning anda usaldusväärsemaid, vähem mõjutatud ütlusi.

„[...] laps tuleb oma vanematega politseisse ja ütleb, et on rääkinud seda politseile, arvates, et politsei on riigiasutus, kus ei tohi valetada. Ta tuleb uurimisasutusse, ütleb, et on rääkinud seda kohtus, maakohtus toimunud uurimise käigus, ja nüüd me kutsume teda kolmandat korda, et ta tuleks ja kordaks seda taas. Kohutav."
(Horvaatia, psühholoog)

Kümnes FRA uuritud ELi liikmesriigis kogutud tõendid näitavad, et liikmesriigid ei taga alati lapse õigust olla kohtumenetluses ära kuulatud. Ärakuulamist peetakse lapsi traumeerivaks nii tsiviil- kui ka kriminaalmenetluses. Nii kriminaal- kui ka tsiviilmenetluses on siiski tehtud edusamme õigusemõistmise lapsesõbralikumaks muutmisel. Selleks on tagatud sotsiaalhoolekandetöötajate suurem osalus kogu kohtumenetluse käigus, eriti tsiviilõiguslikel ärakuulamistel. Abi on olnud ka erimeetmete vastuvõtmisest laste kaitsmiseks uuesti ohvriks langemise eest.

Järgmised üldised tegevuslikud kaalutlused aitavad tagada, et laste õigus olla ära kuulatud teostub võimalikult lapsesõbralikult, nii et lapsed tunnevad end mugavalt ja turvaliselt ning saavad tõhusalt ja vabalt oma arvamust avaldada.

Lastele spetsialiseerunud kohtute loomine

- Kõikides liikmesriikides ei ole eraldi kriminaal- ja tsiviilkohtuid. Neis asutustes on aga suurema tõenäosusega lapsesõbralikud ruumid, kaitsevahendid ja koolitatud lastespetsialistid. ELi liikmesriigid, kus neid veel ei ole, peaksid sellised eriruumid ja -vahendid ning lapse õiguste ja lapsesõbraliku õigusemõistmise pädevusega õigus- ja kohtuspetsialistide süsteemi looma.

Lapse küpsuse määratlemine

- Lapse küpsus on ülioluline, kui otsustatakse selle üle, kuidas ta peaks kohtumenetluses osalema. ELi liikmesriigid peaksid sätestama küpsuse selge õigusliku määratluse.

- Praegu, kui selged kriteeriumid puuduvad, võib iga kohtunik hinnata lapse küpsust oma äranägemise järgi. ELi liikmesriigid peaksid kasutama laste küpsuse hindamiseks objektiivsemat meetodit, arvestades nende vanust ja arusaamisvõimet.

Menetluslike kaitsemeetmete kehtestamine laste osaluse tagamiseks

- Spetsialistide arvates vähendavad kriminaalmenetluse menetluslikud kaitsemeetmed, näiteks ärakuulamiskeskkonna lapsesõbralikuks muutmine, laste stressi ja teist korda ohvriks langemise riski. ELi liikmesriikides tuleks kriminaal- ja tsiviilmenetluste raames toimuvad ärakuulamised, sealhulgas kohtueelsed ärakuulamised, videosalvestada, et vältida tarbetut kordamist ja tagada nende õiguslik vastuvõetavus tõendina. Kriminaalmenetluse puhul peaksid ELi liikmesriigid kehtestama meetmed, et vältida lapse kokkupuudet kostja ja muude menetlusosalistega, kes võivad lapsele ohtlikud tunduda. Tsiviilmenetluse puhul peaksid ELi liikmesriigid kaaluma lepitamise sagedasemat kasutamist kohtumenetluse asemel.

- Kümnest uuritud liikmesriigist kaheksas on kehtestatud kriminaalõiguse normid lapse õiguse kohta olla ära kuulatud kannatanuna ja kuues kriminaalõiguse normid lapse õiguse kohta olla ära kuulatud tunnistajana. Tsiviilõiguses võib lapse ärakuulamine olla olenevalt juhtumist kohustuslik, vabatahtlik või täiesti reguleerimata. Liikmesriigid ja vajaduse korral ka EL peaksid kohaldama kaasavamat käsitlusviisi, et menetluslikud kaitsemeetmed hõlmaksid kõiki kohtumenetluses osalevate laste juhtumeid, ning samal ajal tuleks hinnata lapse küpsust.

- ELi liikmesriigid peaksid tagama, et lapsi kuulaksid ära ainult koolitatud spetsialistid, ja suurendama koolitatud erispetsialistide osalust ärakuulamisel. Selleks tuleb spetsialistidele korraldada lapsesõbralike ärakuulamismeetodite koolituskursusi. Asutused peaksid ka tagama,

et kohtumenetluse kõigis etappides oleks lapsele toeks vanematest sõltumatu usaldusisik, eriti lapse teavitamiseks ja ärakuulamiseks ettevalmistamiseks. ELi poliitika planeerimisel tuleks keskenduda ka spetsialistide koolitamisele ja õppekavade ühtlustamisele.

Tasuta õigusabi, sealhulgas lastele tasuta ja hõlpsasti kättesaadava seadusliku esindaja võimaldamine

- Mõned ELi liikmesriigid võimaldavad kriminaalmenetluses tasuta õigusabi vaid neile, kel on selleks rahalisi vahendeid. Tsiviilmenetlustes on kõikide riikide vastanute sõnul puudus laste seaduslikest esindajatest. ELi liikmesriigid peaksid andma kõigile lastele tingimusteta õigusabi. See peaks hõlmama tasuta juurdepääsu õigusabile kogu kohtumenetluse jooksul ja bürokraatlike takistuste, näiteks pikkade kohtumenetluste või majandusliku olukorra kontrolli kõrvaldamist.

- ELi liikmesriigid peaksid tagama, et kõikidele lastele ja nende vanematele/eestkostjatele antakse õigusabi saamiseks selged suunised, ning juurdepääsu lastele spetsialiseerunud advokaatidele, kes esindavad lapsi nii tsiviil- kui ka kriminaalmenetlustes.

Paljulubavad tavad

Eestkostjate tandemi kasutuselevõtt

Ühendkuningriigis (Inglismaal ja Walesis) määrab laste ja perede kohtuliku nõustamise ja abistamise teenistus (*Child and Familiy Court Advisory and Support Service*) igale tsiviilmenetluses osalevale lapsele eestkostja, kes osaleb menetluses lapse nimel. Eestkostjad esindavad lapsi kohtus ning vastutavad lapse soovidest ja tunnetest teavitamise eest. Nad vastutavad ka lapsele õigusemõistmisprotsessi selgitamise eest ning lapse menetluse seisust ja lõpptulemusest teavitamise eest. Eestkostjad määravad ka õigusnõuniku, kes on lapse seaduslik esindaja nn esindajate tandemi kasutamisel. Kui eestkostja arvamus lapse parimatest huvidest on lapse seisukohaga vastuolus, saab õigusnõunik last eraldi esindada.

Soomes määratakse lapse parimaid huvisid kohtus esindama eestkostja, kui huvide konflikt takistab lapse vanemaid kohtumenetluses tema eestkostjaks olemast. Mõnes Soome kohalikus omavalitsusüksuses (nt Kouvola-Kotka piirkonnas) võidakse kohtumenetluses eestkostjaks määrata nii sotsiaaltöötaja kui ka õigusnõustaja, mis on samuti tandemmudelina tuntud koostöösüsteem.

Kohtumenetluste lühendamine

- Kümnest uuritud ELi liikmesriigist seitsmes on kehtestatud eriõigusnormid, et vältida põhjendamatuid viivitusi lastega seotud kriminaalkohtumenetlustes, samas kui vaid kolmes liikmesriigis menetletakse lastega seotud tsiviilasju eelisjärjekorras ja sedagi vaid teatud tingimustel. ELi liikmesriigid peaksid võtma põhjendamatute viivituste vältimiseks kasutusele tõhusad kaitsemeetmed.

- Liikmesriigid peaksid kehtestama selged eeskirjad, et piirata nii tsiviil- kui ka kriminaalasjades laste küsitluste ja ärakuulamiste lubatud koguarvu. Nad peaksid ärakuulamiste arvu vähendamiseks tugevdama asjaomaste eri valdkondade spetsialistide koostööd.

Spetsialistidele laste ärakuulamise eeskirjade ja suuniste koostamine

- FRA korraldatud küsitluste tulemused näitavad, et ärakuulamistavad sõltuvad üldiselt isiku kutseoskustest ning on kohtuti ja piirkonniti erinevad. Üksikasjalikud standardeeskirjad või -suunised, näiteks need, mida kasutatakse Soomes või Ühendkuningriigis, aitavad vähendada ärakuulamiste arvu ja parandavad lapsega suhtlemist. ELi liikmesriigid peaksid tagama, et kõigile kohtumenetlustes osalevatele spetsialistidele koostatakse selged ja lapsesõbralikud laste ärakuulamise eeskirjad ja suunised. Paralleelselt tuleks standardida menetlusi ja koordineerida eri osaliste tegevust, et ärakuulamisi ühtlustada. Eeskujuks võivad olla paljulubavad tavad. Suuniste ja paljulubavate tavade vahetamine ELi liikmesriikide sees ja vahel aitaks menetlusi täiustada.

Lapsesõbralike ruumide kasutamine laste ärakuulamisel

- Isegi kui kriminaalmenetluses on võimalik kasutada lapsesõbralikke ruume, kasutatakse neid tsiviilmenetlustes harva. Liikmesriigid peaksid tagama, et lapsesõbralikud küsitlusruumid ei oleks kättesaadavad mitte üksnes kõikides kriminaalkohtumenetlustes, vaid oleksid muude lapsesõbralike ruumide puudumisel kasutatavad ka tsiviilmenetlustes. Sellised ruumid peaksid olema kättesaadavad kogu riigis, sealhulgas maapiirkondades.

- Olemasolevate lapsesõbralike ruumide kasutamine on liikmesriikides samuti väga erinev, sõltudes näiteks juurdepääsust salvestusseadmetega kohtadele. Liikmesriigid peaksid kõrvaldama tehnilised ja logistilised takistused, et

Paljulubavad tavad

Laste küsitlemise suuniste koostamine

Ühendkuningriigi (Inglismaa ja Walesi) justiitsministeerium esitas 2011. aasta aruandes lapskannatanute ja -tunnistajate küsitlemise suunised. Suunised *„Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings: Guidance on interviewing victims and witnesses and guidance on using special measures"* (ABE)* on ette nähtud kõikidele asjaomaste uurimistega seotud isikutele, sealhulgas politseile, täiskasvanute ja laste sotsiaalhooldekande töötajatele ning õigustöötajatele. Nende suuniste kohaseid laste küsitlusi võib videosalvestada ja hiljem lapse esmase tunnistusena näidata.

Ka Šotimaa valitsus esitas parimate küsitlustavade suunised 2011. aasta väljaandes *„Guidance on Joint Investigative Interviewing of Child Witnesses in Scotland"***. Neis suunistes nähakse ette erikoolituse saanud politseiametnike ja sotsiaaltöötajate ühised videosalvestatud küsitlused. Ühiseid uurimisküsitlusi tegema koolitatud sotsiaaltöötajate partnerid on politseiametnikud, kes töötavad samas asutuses, et hõlbustada küsitlustaotlustele kiiret reageerimist. Kuigi küsitlused videosalvestatakse, on tavaks, et laps esitab otse suulisi tõendeid.

Soomes järgivad nii politseinikud kui ka psühholoogid laste ärakuulamise ja teavitamise suuniseid. Suunised koostas riiklik sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna uurimis- ja -arenduskeskus *(Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Stakes / Forsknings- och utvecklingscentralen för social- och hälsovården, Stakes)****. Soome on välja töötanud ka erisuunised seksuaalse kuritarvitamise ja/või väärkohtlemise ohvriks langenud laste küsitlemiseks.

** Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings: Guidance on interviewing victims and witnesses and guidance on using special measures: www.justice.gov.uk/downloads/victims-and-witnesses/vulnerable-witnesses/achieving-best-evidence-criminal-proceedings.pdf.*

*** Guidance on Joint Investigative Interviewing of Child Witnesses in Scotland: www.scotland.gov.uk/Publications/2011/12/16102728/0.*

**** Stakes 2003: Opas lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittämisestä, ei ole avalikult kättesaadav.*

lapsesõbralike ruumide kasutamine saaks üldiseks tavaks.

- Lapsesõbralikes ruumides on tavaliselt mänguasjad, videosalvestusseadmed ja tõendite kogumise vahendid, kuid spetsialistide sõnul ei ole need sageli eakohased. ELi liikmesriigid peaksid tagama, et sellised lapsesõbralikud oote-, küsitlus- ja ärakuulamisruumid oleksid sisustatud eri vanuserühmade vajadusi arvestades.

Paljulubavad tavad

Lapsesõbralike küsitlusvahendite kasutamine

Mitmes riigis kasutatakse mänguasju meenutavaid vahendeid, et lastel oleks ärakuulamisel hõlpsam suhelda. Eesti politseijaoskondade lapsesõbralikes küsitlusruumides on anatoomilised nukud, mida saab seksuaalse kuritarvitamise juhtumite puhul riidesse panna ja riidest lahti võtta. Seda vahendit kasutatakse mitmes riigis. Soome sotsiaaltöötajad kasutavad sageli kaisukarukaarte, et aidata lastel oma tundeid väljendada. Vanematele lastele on kujundatud samade kaartide erinevad versioonid.

Kouvola, Soome. Laste vanusest ja arengutasemest olenevad ärakuulamisvahendid.

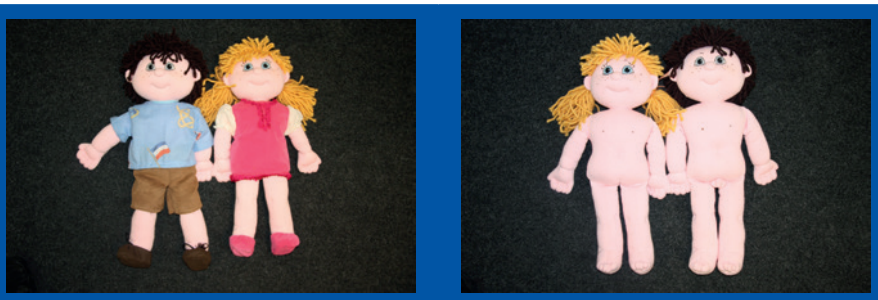

Tallinn, Eesti. Laste ärakuulamisel kasutatavad nukud.

Õigus teabele

Kohtumenetluses osalevate laste õigus teabele on nende tõhusa osaluse ja heaolu seisukohast väga oluline. Menetlusetappides vähesel ja mõistetaval hulgal esitatav konkreetne teave aitab vähendada laste ärevust, mida tõenäoliselt esmakordne kokkupuude heidutava kohtusüsteemiga tekitab. Hästi informeeritud lapsed tunnevad iseenda ja kohtusüsteemi vastu suuremat usaldust ja kindlust. Nad tunnevad end siis turvalisemalt ja räägivad vabamalt, mis tähendab, et nende ütlusi arvestatakse rohkem ja nad saavad menetluses paremini osaleda.

„Minu arvates on nad siia tulles üsna hirmul ega tea, mis toimub või miks nad siia tuuakse, ja nad kardavad, tajudes asju lapse moodi. Näiteks küsis üks väike tüdruk kord minult: „Kas sa teed mulle süsti?““ (Rumeenia, kohtunik)

Kriminaalkohtumenetluses on õigus teabele sätestatud kõikide uuritud ELi liikmesriikide õiguses, välja arvatud Ühendkuningriigis Šotimaal. Küsitlused näitavad siiski suuri liikmesriikidevahelisi erinevusi laste teavitamise viisis ja selles, millist teavet antakse, millal seda antakse ning kes seda annab. Tsiviilkohtumenetluse puhul on õigus teabele vähem reguleeritud ning õigus- ja sotsiaaltöötajatel on rohkem vabadust otsustada, millist teavet lapsele anda.

„[Teave] on väga oluline, sest kui me ei räägi lapsele, millised on tema õigused, ei pruugi laps neid kusagilt mujalt teada saada. […] Usun, et see on lapsele kasuks, kui ta teab, et tal on mingi õigus, sest see võimaldab tal seda kasutada.“ (Rumeenia, psühholoog)

Vanemad on tavaliselt esimesed, kes menetluse teavet saavad, ja nende tähtsus teabe edastamisel on suur. Neilt oodatakse sageli, et nad oleksid lapse peamised teavitajad ja selgitaksid talle kohtuasja materjale, isegi kui sama teave saadetakse ka otse lapsele. Küsitletud spetsialistid seadsid selle tava kahtluse alla, sest vanemad võivad last mõjutada, eriti tsiviilmenetluses.

„Me ei tee mingeid plaane. Me ei muretse eriti selle pärast, millist teavet lapsele antakse.“ (Prantsusmaa, prokurör)

Kui küsimus on selles, millist teavet anda, siis on nii kriminaal- kui ka tsiviilõiguse spetsialistid nõus, et lapsi tuleks teavitada nende õigustest, menetlusetappidest, sellest, mida ärakuulamiselt oodata, ja kaitsemeetmetele juurdepääsust. Mitu spetsialisti arutasid, kuidas leida kompromiss laste nõuetekohase teavitamise ja teabega ülekoormamise vahel. Konkreetne arusaadav teave võib ärevust vähendada, samas kui liigne teave võib seda suurendada.

„Laps peab mingil määral teavet saama, kuid seda tuleb anda parajal hulgal.“ (Eesti, jurist)

Lapse vanus ja arengutase mõjutavad tema võimet menetluse teabest aru saada. Seega tuleks teavet kohandada lapse vanusele, arengutasemele, taustale ja psühholoogilisele seisundile. Spetsialistid olid ühel meelel, et lastele tuleb anda piisavalt teavet ja et isegi väga väikesed lapsed saavad aru oma tunnistuse tähtsusest. Spetsialistid leidsid siiski, et väiksematel lastel on vaja aru saada vaid üldisest protsessist ja oma rollist, mitte juriidilistest nüanssidest.

Teabe andmiseks kasutatakse veebipõhiseid materjale, mis juhendavad spetsialiste, kuidas ja millest lapsi teavitada; kohtukutseid või täiskasvanutele saadetud teavituskirju; lastele nende õiguste kohta antud suulisi selgitusi ning eri eas ja emakeelega lastele koostatud spetsiaalseid teabevoldikuid. Vanemad ja last toetavad spetsialistid (sotsiaaltöötajad, seaduslikud esindajad) peaksid samuti saama lastele koostatud teabematerjali, et nad oskaksid teavet lihtsas ja arusaadavas keeles edastada.

„Iga uus inimene suhtub lastesse erinevalt, tal on erinev seisukoht ja arusaamine, kuidas tuleks tööd teha […], kui asjad ei toimi tõhusalt. Oletame, et meil oli aasta tagasi üks juhtum […] ja mõni kolleeg töötas (või mina töötasin) lapsega, aga kui uuel kolleegil on mõne aja pärast sama lapsega uus kohtukutse ja uus juhtum käsil, esitab ta teavet teisiti. Laps võib sattuda segadusse, aga ei pruugi.“ (Bulgaaria, sotsiaaltöötaja)

Õigus teabele ei kehti mitte üksnes siis, kui laps juba osaleb kohtumenetluses, vaid ka enne menetluse algust, et teadvustada last õigusest olla teda mõjutavates küsimustes ära kuulatud. Prantsusmaa rakendab terviklikku käsitlusviisi.

Lapse õigust teabele on vastanute sõnul võimalik nii kriminaal- kui ka tsiviilmenetlustes üldiselt paremini järgida. Kui teabematerjal on kohandatud laste vajadustele, arvestades nende vanust ja küpsust, ning tagatud on juurdepääs eriteabeteenustele, näiteks kohtueelsetele külastustele, tunnevad lapsed end turvalisemalt ja räägivad vabamalt, mis tähendab ühtlasi, et nende ütlusi võetakse rohkem arvesse.

Kohustuslikud menetlused – kuidas, millal, millest ja kes peab lapsi teavitama

- Spetsialistid peavad riiklikke raamistikke tavaliselt nii kriminaal- kui ka tsiviilõiguse puhul liiga üldisteks. Neis puudub üksikasjalik teave selle kohta, kus, millal, millest, kuidas ja kes peab lapsi teavitama. Seetõttu antakse teavet erinevalt, jättes lapsed sageli piisava teabeta. Liikmesriigid ja vajaduse korral ka EL peaksid garanteerima, et õigus teabele oleks seadusega tagatud kõikidele lastele ja kõikides kohtumenetlustes.

- Kõikides uuritud liikmesriikides paistab olevat nõrgim lüli kohtuotsuse teabe andmine. Kohtumenetluse järel antav teave peaks sisaldama selget viidet lapse õigustele ja tema võimalustele, sealhulgas edasikaebamise õigusele ja järelhooldusteenustele. Sellist teavet tuleks alati edastada lapsesõbralikus keeles ning kohandada tema vanusele ja küpsusele.

- Laste teavitamise kohustus on tsiviilõiguse valdkonnas veelgi vähem levinud kui kriminaalõiguses. Enne teovõime saamist teavitavad lapsi peamiselt nende vanemad või seaduslikud esindajad. Liikmesriigid peaksid kaaluma psühholoogide ja asjakohaste sotsiaaltöötajate tähtsuse suurendamist kõnealuses korras ning laiendama lapsele antava teabe ulatust.

Paljulubavad tavad

Lapskannatanute teavitamine menetluse tulemusest

Saksamaal suurendati 1986. aasta kannatanute kaitse seaduse ning kahe kannatanute õiguste reformi seadusega kannatanute ja tunnistajate õigusi. Neis on sätestatud kohustus teatada kannatanutele lõppotsusest ja tagada neile juurdepääs kohtutoimikule. Soome praktika tagab samuti, et lapskannatanuid teavitatakse menetluse tulemusest. Alla 15aastaseid kannatanuid käsitlev kohtuotsus toimetatakse kätte lapse õigusnõustajale või eestkostjale. Õigusnõustaja vastutab omakorda lapse ja perekonna teavitamise eest. Eestkostja või õigusnõustaja teavitab last ka kõikidest kohtuotsuse praktilistest aspektidest, näiteks kahjuhüvitise maksmisest. Kui laps on vähemalt 15aastane, toimetatakse kohtuotsus kätte talle isiklikult.

Paljulubavad tavad

Õigusteabe ja -nõustamise lastele kättesaadavaks tegemine

Mitmes Prantsusmaa linnas on loodud kontaktpunktid, kust lapsed saavad spetsialiseerunud juristidelt teavet oma õiguste kohta ning nõuandeid ja tuge tsiviil- või kriminaalasjades. Need kohtumised on tasuta ja konfidentsiaalsed ning sageli pakutakse kohapealseid teenuseid, aga ka infoliiniteenuseid ja teadvustamise üritusi koolides.

See on lapsi kaitsvate juristide programmi (Avoc'enfants) reklaam. Programmi raames võivad tsiviil- või kriminaalasjas osalevad lapsed ja noored täiskasvanud võtta ühendust lastega seotud küsimustele spetsialiseerunud juristiga, et saada nõu ning oma õiguste teavet.

Tugiteenuste kättesaadavus laste ja nende vanemate nõuetekohaseks teavitamiseks

- Tugiteenused, eriti kannatanute ja tunnistajate tugiteenused, on väga olulised järgmistes etappides: laste ja nende vanemate teavitamine, laste ettevalmistamine kohtuistungiteks, nende saatmine kogu menetluse jooksul, laste arusaamise jälgimine ja nende üldise kaitse tagamine. Tugiteenused võivad hõlmata kohtumenetluse-eelseid käike kohtusse lastele kohtu tutvustamiseks, kodukülastusi ning tuge enne kohtumenetlust, selle ajal ja järel. ELi liikmesriigid ja vajaduse korral ka EL peaksid tagama tugiteenuste loomise ja kättesaadavuse kõikidele kohtumenetluses osalevatele lastele.

- Kuigi enamik liikmesriike pakub tugiteenuseid, leiavad paljud, eriti sotsiaaltöötajad, et teha tuleks palju rohkem. Liikmesriikides, kus ei ole kehtestatud kohustuslikke teavitamisnõudeid, näivad toetusprogrammid keskenduvat rasketele juhtumitele ja teatavatele kuritegudele, näiteks inimkaubandusele või seksuaalsele kuritarvitamisele, ning kannatanutele, mitte tingimata tunnistajatele. Peale selle ei anta lastele ja nende vanematele kättesaadavatest tugiteenustest sageli piisavalt teavet ja nad ei saa seetõttu oma õigusi kasutada. Tuleks võtta meetmeid, et tagada tugiteenuste ja nende kasutamise teabe edastamine lastele ja nende vanematele või eestkostjatele. Liikmesriigid peaksid mõistma ka vanemate tähtsust laste teavitamisel ja toetamisel, edendades jõupingutusi vanemate teadlikkuse ja toetuse suurendamiseks.

Paljulubavad tavad

Vahendaja võimaldamine küsitlusteks ja ärakuulamisteks

Vahendajad on oluliseks täienduseks lastele Ühendkuningriigis (Inglismaal ja Walesis) kättesaadavatele õigusabimeetmetele. Vahendaja võib aidata politseiküsitluse kavandamisel ja läbiviimisel, esitada kohtule kirjaliku aruande lapse suhtlusoskuse kohta ning anda lapse ärakuulamisel teada, kui küsitlus on ebasobiv. Vahendajate kulukus ja piiratud kättesaadavus takistab siiski nende kasutamist standardse toetusmeetmena. Kuigi registreeritud vahendajaid kasutatakse üha enam väga väikeste laste või konkreetse suhtluspuudega laste toetamiseks, ei ole nad üldiselt kättesaadavad noortele, kes ei ole tavapärasest haavatavamas olukorras. Kohtunike sõnul annavad nende kogemused vahendajatega neile siiski ka vahendaja puudumisel julgust ebasobivate küsitlusmeetodite kasutamist takistada.

Lisateave on 1999. aasta noorte õigusemõistmise ja kriminaalmenetluse tõendite seaduses: www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents

Lapse kohtumenetluse-eelse, -aegse ja -järgse ettevalmistamise, teavitamise ja toetamise eest vastutab üks isik

- Nii kriminaal- kui ka tsiviilõiguse riiklikud raamistikud on tavaliselt liiga üldised ega täpsusta, kes peab last teavitama. Teabe andmine võib seega jääda vanemate ülesandeks, olenemata sellest, kas nad ise on hästi informeeritud või erapooletud. Muudel juhtudel võivad spetsialistid kujundada oma tavad, mis tihtipeale üksteisest erinevad. Liikmesriigid ja vajaduse korral ka EL peaksid tagama spetsialistidele selgete eeskirjade ja suuniste koostamise laste teavitamise kohta, et kindlustada ühtne ja standardne lapsesõbralik käsitlusviis. Selleks tuleb kõiki lapsi teavitavaid spetsialiste ka nõuetekohaselt koolitada.

- Uuringud näitavad, et lapsed ei saa piisavalt teavet, kui neile ei määrata üht kontaktisikut, kes teavitaks neid kogu menetluse käigus ja valmistaks ette. Liikmesriigid peaksid seega kaaluma ühe vastutava isiku määramist. See isik peaks olema piisavalt koolitatud ja menetluse kõigis etappides kättesaadav ning olema lapse ning tugi- ja lastekaitseteenuste osutajate, politseiametnike, kohtunike, prokuröride ja advokaatide ning vanemate vahendaja. Seda ülesannet sobivad hästi täitma sotsiaaltöötajad, sest

nemad saavad last toetada kauem kui kohtunikud ja teised õigustöötajad. Kui üht kontaktisikut ei võimaldata, peaksid liikmesriigid tagama, et erinevad teavitamiskohustusega osalejad kooskõlastaksid oma tegevust tõhusalt.

Lapsesõbraliku teabe kättesaadavus

- Mitmes riigis on koostatud lapsesõbralikud materjalid, et selgitada õigusemõistmisprotsessi, lapse õigusi, asjaosaliste rolle, laste kohtukutseid ja õiguslikke teateid ning seda, mida laps kohtus kogeb. Teistes riikides antakse lastele lihtsalt täiskasvanute teavitusmaterjalid ja isegi need ei pruugi olla alati kättesaadavad. Liikmesriigid peaksid kehtestama selged standardeeskirjad lapsesõbraliku teabe andmiseks kõikides kohtumenetlustes osalevatele lastele, et tagada nende võrdne kohtlemine. Nad peaksid kasutama eri kanaleid ja vorme, näiteks brošüüre ja teabelehti, mis on avaldatud internetis ja trükistena, ning kirjalikku ja suulist teavet. Juba koostatud materjale tuleks ELi liikmesriikides kasutada ja liikmesriikide vahel jagada.

Paljulubavad tavad

Lapsesõbralikud teabevoldikud

Šotimaa laste järelevalveamet (*Scottish Children's Reporter Administration*) on koostanud lastele mitmesuguseid voldikuid laste ärakuulamise süsteemi ja laste rolli kohta selles. Need on kättesaadavad eri vanuserühmadele: 5–8aastased, 8–12aastased ning 13aastased ja vanemad*. Laste järelevalveametnik (*Children's Reporter*) saadab need voldikud lapsele (või alla 12aastase lapse vanematele) koos pöördumise alustega (*Grounds for Referral*). Sotsiaaltöötaja vestleb lapsega nende materjalide põhjal, selgitades, mis ärakuulamisel toimub, ja vastates küsimustele. Olenevalt lapse vanusest ja oskustest võib sotsiaaltöötaja kasutada mänguteraapiat. Šotimaa laste järelevalveamet korraldas laste seas uuringu laste praeguse teavitamise tõhususe kohta, leides, et lapsed ei saa piisavalt teavet. Järelevalveamet koostas projekti, et materjale süsteemiga kokkupuutunud laste kogemuste abil muuta**.

** Šotimaa voldikud: www.scotland.gov.uk.*

*** Getting It Right For Every Child – Children and young people's experiences of advocacy support and participation in the Children's Hearings System: Big Words and Big Tables: www.gov.scot/Publications/2006/04/27142650/0*

Õigus kaitsele ja eraelu puutumatusele

Rahvusvahelistes standardites on selgelt esikohal kohtumenetluses osalevate laste kaitse ja samal ajal nende osaluse soodustamine. Lapsed vajavad täielikuks ja tõhusaks osalemiseks ning uute traumade vältimiseks kaitsvat ja turvalist keskkonda.

Olemasolevad lastekaitsemeetmed on mitmetasandilised ja neid saab rakendada kogu menetluse jooksul ning nende rakendamist tuleks pidada lapsesõbraliku õigusemõistmise tagamise peamiseks viisiks. Need on olulised, et tagada lapse õigus olla ära kuulatud ja saada teavet mittediskrimineerival ning lapse parimaid huvisid arvestaval viisil, sealhulgas meetmed lapse eraelu puutumatuse kaitseks. Üldiselt suurendab selgetel eeskirjadel ja suunistel põhinevate ühtsete ja süstemaatiliste lapsesõbralike tavade olemasolu lapse kaitstuse ja turvalisuse tõenäosust. Spetsialistid väidavad siiski, et mõnes valdkonnas on oluline paindlikkus, et käsitlusviisi saaks igal üksikjuhul eraldi kohandada.

„Loomulikult ei saa tagada, et [teave] tekitab alati turvatunnet, vastupidi, see võib ärevust isegi suurendada. Mingis mõttes me ei peaks täiskasvanutena liiga palju mõtlema, et lapsi tuleb kaitsta. Kindlasti tuleb mõelda ka asjaolule, et lapse kaitsmine on olulisem kui lapse osalemine menetluses. [...] Ent pelgalt menetlusest ja selle käigust rääkimine ei saa kuidagi kahju teha." (Soome, eestkostja (muu spetsialist))

FRA küsitluste tulemused ja Euroopa Komisjoni kogutud andmed näitavad, et valdav osa uuritud liikmesriike on teinud suuri jõupingutusi, et tagada kriminaalmenetluses osalevate laste turvalisus ja kaitsta nende eraelu puutumatust. Lapse õigus kaitsele ja eraelu puutumatusele näib olevat nii struktuursest kui ka menetluslikust vaatenurgast kõige paremini tagatud. Lapse õigust eraelu puutumatusele reguleerib mitmeti ka tsiviilõigus.

Tuleks võtta ennetavaid meetmeid, et kaitsta lapsi näiteks kättemaksu, ähvarduste ja uuesti ohvriks langemise eest. Need meetmed on eriti olulised, kui laps on koduvägivalla või lähedaste hooldajate väärkohtlemise ohver. Lapse eraelu puutumatus on suures ohus ka siis, kui ta puutub kokku kohtusüsteemiga, eriti kui juhtum köidab meedia tähelepanu. Seetõttu on Euroopa Nõukogu suunistes sätestatud mitmesugused kaitsemeetmed, et tagada laste eraelu puutumatuse täielik kaitse. Meedia ei tohiks eelkõige avaldada laste ja nende perede isiklikke andmeid, sealhulgas nimesid, pilte ja aadresse. Tuleks innustada videokaamera kasutamist laste ärakuulamisel või neilt tunnistuste võtmisel. Sellisel juhul peaksid kohal viibima ainult juhtumiga

vahetult seotud isikud ja kogu lapse antud teavet tuleks käsitada konfidentsiaalsena, kui on oht, et laps võib saada kahju. Peale selle tuleks isikuandmetele juurdepääs anda ja neid edastada ainult juhul, kui see on tingimata vajalik, ning seejuures tuleks arvestada lapse parimaid huve.

Lastekaitsesüsteemid

- Liikmesriigid peavad tagama, et kohtumenetluses osalevaid lapsi koheldakse erilist kaitset vajavate isikutena, arvestades nende vanust, küpsust, arusaamisvõimet ja võimalikke suhtlemisraskusi. Lastekaitsesüsteemid peaksid põhinema ühtsel ja sihipärasel käsitlusviisil, mis ei lähtu üksnes laste erivajadustest üldiselt, vaid ka muudest haavatavust suurendavatest teguritest, näiteks seksuaalse kuritarvitamise või koduvägivalla ohvriks langemisest või nende tegude pealtnägemisest, puudest või sisserändaja staatusest. See peaks hõlmama lastega seotud juhtumite eest vastutavate spetsialistide süsteemi tõhustamist lastekaitse ning laste ohutuse teadmiste ja erikaitsevajaduste kindlakstegemise suutlikkuse abil. ELi poliitika planeerimisel tuleks keskenduda suuniste andmisele tõhusate koordineeritud lastekaitsesüsteemide kohta.

Paljulubavad tavad

Lapse isiku kaitse internetis

Eestis ei avaldata üldsusele kättesaadavates kohtudokumentides (sh kohtu veebilehel) lapse isikuandmeid ja kasutatakse lapsele osutades ainult nime algustähti.

Prantsusmaa ajakirjandusvabadust käsitlevates õigusnormides nähakse samuti ette kaitse lapskannatanute nimede avaldamise vastu.

Allikas: Loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse (1881), artikkel 39 bis

Menetluslike kaitsemeetmete kehtestamine lapse kaitse tagamiseks

- Riiklikes õigusraamistikes nähakse kohtuistungiteks ette mitmesugused kaitsemeetmed, mida tuleks pidada lapsesõbraliku õigusemõistmise tagamisel elementaarseks. Tegelikult kasutatakse neid meetmeid tihtipeale siiski liiga vähe ja üldjuhul kohtuniku äranägemise järgi. Mõni neist võib olla piiratud ka lapse vanuse või osaga menetluses, hõlmates lapsi näiteks juhul, kui nad on kannatanud, kuid mitte siis, kui nad on tunnistajad. Liikmesriigid peaksid kehtestama menetluslikud kaitsemeetmed ja jälgima nende rakendamist, et tagada kõikide kohtumenetlustes osalevate laste kaitse kahju, võimalike uute traumade ja isiku väljaselgitamise eest menetluse eel, ajal ja järel.

- Sellised kaitsemeetmed hõlmavad videosalvestisi, mille kasutamine peaks olema kriminaalmenetlustes üldine tava ja tsiviilmenetlustes vabatahtlik. Kohandada tuleks ka korda, et piirata küsitluste arvu, reguleerida spetsialistide kohalolu, tagada juurdepääs tugiteenustele ja tavapärastele lapse tugiisikutele kogu menetluse ajal ja järel.

- Politseijaoskonnad, kohtumajad ja muud kohad, kus lapsi ära kuulatakse, peaksid olema varustatud toimivate salvestusseadmetega ja spetsialiste tuleks koolitada neid kasutama. Inimressursse ja rahalisi vahendeid tuleb eraldada otstarbekalt.

- Identiteedikaitsemeetmed peaksid kaitsma kohtumenetluses osalevate laste eraelu puutumatust, näiteks tuleks tagada, et salvestisi hoitakse turvaliselt, järgides andmekaitsealaseid õigusakte.

- Liikmesriigid ei peaks kehtestama meetmeid üksnes selleks, et vältida lapse kokkupuudet kostjaga ärakuulamistel (nt otsevideoühendused, vaheseinad lapse varjamiseks kostja eest või kostja eemaldamine kohtusaalist lapse tunnistuse ajaks), vaid ka selleks, et vältida sellist kokkupuudet ärakuulamiste eel ja järel. Liikmesriigid ja vajaduse korral ka EL peaksid tagama lapsesõbraliku keskkonna kõikides menetlusetappides ning sobivad lapsesõbralikud ooteruumid ja eraldi sissepääsud kõigis kohtutes ja politseijaoskondades. Neid tuleb süstemaatiliselt kasutada, et kaitsta last väidetava õigusrikkuja või lapsega konfliktis oleva pereliikmega kohtumise ning rõhuva keskkonna eest ärakuulamist oodates.

Paljulubavad tavad

Lapse ja kostja kokkupuute vältimine

Tartumaa Ohvriabikeskus Eestis on loonud eriti traumeeritud lastele hoone tagaküljele eraldi sissepääsu. Mõnes Soome kohtusaalis on samuti eraldi sissepääsud ning eraldi sissepääsud ja ooteruumid on ka Ühendkuningriigi kohtutes kõrgelt hinnatud.

Eesti. Eraldi sissepääs Tartumaa Ohvriabikeskuse hoone tagaküljel.

Õigus mittediskrimineerimisele

Euroopa Nõukogu suunistes nimetatakse lapsesõbraliku õigusemõistmise aluspõhimõtetena diskrimineerimiskeeldu, lapse parimate huvide kaitset ning inimväärikuse ja õigusriigi tagamist. Küsitletud spetsialistid märkisid, et diskrimineerimiskeeld on eriti oluline puudega või teistsuguse rahvusliku või etnilise taustaga laste puhul.

Hoolimata olemasolevatest võrdse kohtlemise õigusnormidest tõstsid vastanud esile haavatavas olukorras lastega seotud probleeme, mille olemus oli riigiti erinev. Mõnes riigis keskendusid vastanud roma laste kohtlemisele, teistes inimkaubanduse ohvritele. Vastanud rõhutasid kõikidel juhtudel laste erivajadustega kohandumise vajadust ja tundsid muret lastega kokkupuutuvate isikute teadmiste vähesuse ja teenuste kättesaadavuse pärast.

„[...] Süsteemis puudub [puudega] laste eest hoolitsemise kord, kõik veeretavad probleemi teiste kaela. [...] Ütleksin, et niipea, kui me puutume kokku sellise probleemse lapsega, kes vajab eri valdkondade – sotsiaal-, meditsiini-, haridus- ja kohtuvaldkonna – sidusrühmade abi, näeme ühtäkki, et süsteem, mille loomisel ei mõeldud nendele lastele, ei toimi." (Prantsusmaa, prokurör)

Lapsi tuleks kohelda kohtumenetluses võrdselt olenemata nende soost, rassist, nahavärvist, etnilisest või sotsiaalsest päritolust, geneetilistest omadustest, keelest, usutunnistusest või veendumustest, poliitilistest või muudest vaadetest, rahvusvähemusse kuulumisest, varalisest seisundist, sünnipärast, puudest, vanusest, seksuaalsest sättumusest, sooidentiteedist ja soolisest eneseväljendusest. Liikmesriigid peaksid pöörama erilist tähelepanu eriti haavatavas olukorras lastele ja eelkõige neile, kes elavad äärmises vaesuses või on vanematest eraldatud rändajast lapsed.

Kõikide kohtumenetluses osalevate laste võrdse kohtlemise tagamine

- Liikmesriigid ja vajaduse korral ka EL peaksid tagama laste võrdse kohtlemise kõikide asjakohaste menetluslike kaitsemeetmete ja teenuste raames, mida lastele osutatakse kohtumenetluse eel, ajal ja järel. Teave laste juurdepääsust õigusemõistmisele peaks olema kättesaadav kõikide laste kohta ja rühmitatud (nt eriti haavatavas olukorras lapsed), et tagada sihipärane käsitlusviis ning jälgida õiguskaitse kättesaadavust.

- Vastanud muretsesid teadmiste vähesuse pärast mitmekesisusega seotud küsimustes, mis võib vähendada teenuste kättesaadavust. Kõiki spetsialiste tuleks teavitada, millised eri tegurid võivad lapsi haavatavaks muuta, ning nad peaksid oma ülesanded haavatavust suurendavate tegurite ekspertidele delegeerima või nendega koostööd tegema. Tuleks koostada suunised ja eeskirjad, millest spetsialistid saaksid nendes menetlustes juhinduda ning mis peaksid kuuluma kaitse- ja turvalisusmeetmete hulka.

- Briti vastanud pidasid positiivseks Ühendkuningriigi algatust tõlkida olemasolevad lapsesõbralikud materjalid eri keeltesse. Nad osutasid ka teistele positiivsetele tavadele, sh seksuaalse kuritarvitamise ohvriks langenud tüdrukute küsitlemisele naispolitseinike poolt ja Ühendkuningriigi prokuröride suunistele vaimse alaarenguga isikute küsitlemise kohta. Liikmesriigid peaksid tagama, et kehtestatakse erisuunised ja -sätted, mis reguleeriksid ja täpsustaksid, kuidas kohtumenetluses osalevaid lapsi toetada, sealhulgas piisava teabe andmisega neile arusaadavas keeles ja kujul, võttes arvesse suulise ja kirjaliku tõlke vajadusi ning füüsilise või muu puudega seotud takistusi.

- Liikmesriigid peaksid pöörama erilist tähelepanu õiguskaitse kättesaadavuse parandamisele ning vajaliku õigusabi, seadusliku esindamise ja toetuse tagamisele eriti haavatavas olukorras lastele.

FRA TEGEVUS

Keskendumine vaenulikkusele puudega laste vastu

Puudega laste vastane vaenulikkus on valdkond, mille andmed on ELi liikmesriikides väga puudulikud. FRA töötas välja uuendusliku projekti, et käsitleda puudega laste kuritarvitamisest teatamata jätmist, nende vähest toetamist ja nappi teadlikkust oma õigustest, ning selgitada välja nende probleemide lahendamise tavad.

Ulatuslik võrreldav teave kogu ELi õigusaktide, poliitika ja pakutavate teenuste kohta aitab ELi institutsioonidel, ELi liikmesriikidel ja kodanikuühiskonnal sellise vaenulikkuse vastu tõhusalt võidelda. Aruanne avaldatakse 2015. aastal.

Lisateave: http://fra.europa.eu/en/project/2012/children-disabilities-targeted-violence-and-hostility

Lapse parimate huvide põhimõte

Euroopa Nõukogu suunistes nimetatakse ühena lapsesõbraliku õigusemõistmise neljast aluspõhimõttest lapse parimatest huvidest lähtumist.

Kuigi lapse parimate huvide põhimõte on sätestatud enamiku uuritud ELi liikmesriikide õigusraamistikus, pidas suurem osa vastanuid seda keerukaks ja ebamääraseks mõisteks, mis sõltub tõlgendamisest, ning märkis, et lapse parimate huvide kindlakstegemise, hindamise ja nende kaitsmise kohta aru andmise vahendid puuduvad. Nad kritiseerisid konkreetse määratluse puudumist, millega võivad nende sõnul kaasneda manipuleerimine, subjektiivsus ja otsused, mis ei kaitse tegelikult laste õigusi.

„Mis mõttes „lapse parimad huvid"? Kriminaalõiguses on oluline tõde, objektiivne tõde. Lapse jaoks tähendab see, et kui tema on kuriteoohver, peab õigusrikkuja saama karistada." (Bulgaaria, kohtunik)

Lapse Õiguste Komitee märgib,[1] et täiskasvanu otsus lapse parimate huvide kohta ei tee olematuks kohustust järgida kõiki konventsioonis sätestatud lapse õigusi. Komitee meenutab, et konventsioonis ei ole sätestatud õiguste hierarhiat, vaid kõik seal sätestatud õigused on lapse parimates huvides ja ühtegi õigust ei tohi lapse parimate huvide negatiivse tõlgendamisega ohtu seada.

Et hõlbustada selle põhimõtte mõistmist ja kasutamist, on komitee kindlaks määranud seitse järgmist elementi, mida tuleb lapse parimate huvide hindamisel arvestada: lapse õigus avaldada arvamust iga teda mõjutava otsuse kohta; lapse identiteet; perekeskkonna ja peresidemete säilitamine; lapse eest hoolitsemine, tema kaitse ja turvalisus; haavatavus; õigus tervishoiule ja õigus haridusele.

Lapse parimate huvide põhimõtte kohaldamine

- Lapse parimatest huvidest lähtumine seisneb lapse õiguste järgimises. Nagu Lapse Õiguste Komitee selgitab, tuleb lapse parimate huvide kaitset käsitada õiguse, põhimõtte ja menetluseeskirjana. See eeldab selgeid õiguslikke kriteeriume, et vältida negatiivset tõlgendamist, kuid need näivad puuduvat.

- Spetsialistid mainivad ka lapse parimate huvide järgimise kindlakstegemise, hindamise ja nende kaitsmise kohta aru andmise vahendite puudumist. Õigusnormid peaksid seetõttu käsitlema ka vajadust, et otsused sisaldaksid selgitust, kuidas otsuses on asjaomast õigust arvestatud, st mida ja milliste kriteeriumide alusel on peetud lapse parimateks huvideks ning kuidas lapse huvisid on tasakaalustatud muude kaalutlustega.[2]

Spetsialistide koolitus

Euroopa Nõukogu 2010. aasta suunistest[3] nähtub, et laste tõhusa osaluse tagamiseks peaksid nad suhtlema spetsialiseerunud ja koolitatud spetsialistidega, kes peaksid neid teavitama, ära kuulama ja kaitsma.

See ei pruugi aga ilmtingimata nii olla. Lastega töötavate spetsialistide koolitamise vajadus ilmneb iseäranis selgelt, kui arvestada küsitletud spetsialistide vähest teadlikkust Euroopa Nõukogu suunistest lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Spetsialistid peaksid seega saama laste vajaduste ja õiguste, suhtlemismeetodite ja lapsesõbraliku menetluse koolitust, mille raames arvestatakse vanuselisi ja isikliku olukorra erinevusi.

1 Lapse Õiguste Komitee (2013), üldmärkus nr 14 lapse õiguse kohta, et arvestataks eelkõige tema parimaid huve (artikkel 3, lõige 1), CRC/C/GC/14.

2 Sealsamas.

3 Euroopa Nõukogu (2010), *Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta*, IV jaotise A osa 4. ja 5. jagu.

„On palju asju [...], mille korral mul oli tunne, et ma olen seda võib-olla intuitiivselt õigesti teinud, kuid loomulikult on hea ükskord kuulda, kuidas seda psühholoogilisest vaatenurgast õigesti teha, ja siis vigu parandada ning hoida end nende suunistega veidigi kursis. Soovin, et koolituskursusi oleks palju rohkem, sest kohtunikele neid üldse ei korraldata."
(Saksamaa, perekonnaõiguse kohtunik)

Ligikaudu kaks kolmandikku küsitletud spetsialistidest on läbinud mõne koolitusprogrammi, kusjuures sotsiaaltöötajad osalevad koolituskursustel tõenäoliselt rohkem kui õigustöötajad. Kuigi mitme riigi õigusnormides on sätestatud, et koolitus on kohustuslik, on koolituse pakkumine ja seal osalemine üldiselt vabatahtlik. Välja on töötatud mitu edukat koolitusprogrammi, kuid mõnes liikmesriigis näivad need olevat kättesaamatud. Paljud spetsialistid andsid soovitusi olukorra parandamiseks, näiteks tuleks kohtunikke rohkem koolitada lapsega suhtlemise ja sotsiaaltöötajaid rohkem õigussüsteemide alal. Spetsialistid märkisid ka, et lastega seotud õigusemõistmise meetodite edu sõltub paljudest teguritest, sealhulgas isiksusest, lapsevanemaks olemisest ja koostööst.

„Me ei tohiks lasta juhtumi uurimisel uurijate, prokuröride, politseiuurijate ja/või kohtunike või üldisemalt õiguskaitseasutuste ebapädevuse ja kogenematuse tõttu nurjuda, kui kogenud spetsialist oleks suutnud selle lahendada. Inimesed pettuvad õigussüsteemis. Milles on probleem? Probleem on nende ametnike, meie, riigi puudulik väljaõpe. Küsimus on meie pädevuses."
(Bulgaaria, kohtunik)

Paljud leiavad, et probleem on väheses spetsialiseerumises ja lastega töötamise piisava väljaõppe puudumises kõikidel lastega seotud õigusemõistmise erialadel. Vastanud usuvad, et õigustöötajatele tuleks kasuks lastega suhtlemise koolitus, samal ajal kui sotsiaaltöötajatele kuluks ära lapsi käsitlevate õigusaktide koolitus.

Kõikide lastega kokkupuutuvate spetsialistide üldine ja täienduskoolitus

- ELi liikmesriigid ning liikmesriikide ja Euroopa kutseliidud peaksid tagama, et lastega tegelevad spetsialistid läbiksid asjakohase kohustusliku lapse õiguste, lastega suhtlemise ja lapsi käsitlevate õigusaktide koolituse. See ei käi mitte ainult kohtunike ja prokuröride, vaid ka teiste asjaomase valdkonna spetsialistide, näiteks politseiametnike ja kohtutöötajate kohta.
- Koolituskursusi tuleks korraldada riigi tasandil ja ühtlustatud õppekavade alusel, et luua spetsialistidele õppeks võrdsed võimalused ning vältida laste ebavõrdset kohtlemist olenevalt nende elukohast. Tuleb soodustada paljulubavate tavade vahetamist liikmesriikides ja nende vahel ning ELi koolitusmoodulite väljatöötamist.
- Koolitust tuleks täiendada ka järelevalve ja eri valdkondade tavade vahetamisega spetsialistide vahel.

Paljulubavad tavad

Politseiametnike koolitamine laste küsitlemises

Soome pakub aastast valdkondadevahelist küsitlemise koolitusprogrammi lapsi ära kuulavatele politseinikele ja tervishoiutöötajatele. Koolitust korraldavad politseiamet ja kohtupsühhiaatria keskus. Enamik politseiametnikke ja psühholooge, kes on kaasatud kriminaalmenetlustesse, on kursusel osalenud ja üldiselt nõus, et see on suurendanud ärakuulamise lapsesõbralikkust.

Ka Horvaatias peavad politseiametnikud osalema siseministeeriumi korraldatud kolmekuulises koolitusprogrammis. Pärast koolituse läbimist saavad nad tunnistuse ja volituse allkirjastada lastega seotud juhtumite politseiaruandeid.

Valdkondadevaheline koostöö

Rahvusvahelised standardid, näiteks Euroopa Nõukogu suunised, kutsuvad üles tugevdama eri valdkondade spetsialistide koostööd, et menetlust ja otsuste tegemist hõlbustada.

„Süsteem on võistlev, kuid põhineb samal ajal koostööl – ma ei tea siinkandis ühtki õigustöötajat, kes ei töötaks seda sorti raamistikus. See on koostööpõhine."
(Ühendkuningriik, sotsiaaltöötaja)

Valdkondadevahelist koostööd saab teha eri moel. See võib tähendada menetluse aluseks olevaid või konkreetsete juhtumitega seotud üldisi koostöövorme. See võib toimuda ka mitmel suunal: ühel erialal või erialade vahel (nt sotsiaal- ja õigustöötajate meeskonnatöö), eri õigusvaldkondade sees või vahel (nt tsiviil- ja kriminaalmenetluste parem koordineerimine) või mõlema kombinatsioonina (nt heade tavade vahetamine kohtunike ja sotsiaaltöötajate vahel või nii kriminaal- kui ka tsiviilmenetluses osalevate laste juhtumitega tegelemine).

Mitmes riigis on sõlmitud ametlikud kokkulepped või protokollid spetsialistide koostöö edendamiseks. Suurem osa valdkondadevahelisest koostööst on siiski mitteametlik, keskendudes isiklikele võrgustikele ja sidemetele. Vastanud tõid näiteid nii ametlike kui ka mitteametlike koostöösüsteemide edusammude ja ebaõnnestumise kohta ning ei ole selge, kas ühel süsteemil on teisega võrreldes eeliseid. Hoolimata edukatest näidetest on ELi liikmesriikides sellistest süsteemidest suur puudus.

„Me töötame omaette. Valdkondadevaheline koostöö on keeruline ega teki iseenesest. Mida rohkem valdkondadevahelisi koolituskursusi meil on, seda rohkem me suudame valdkondadevaheliselt töötada."
(Prantsusmaa, vabaühendus)

Vastanute meelest on üliioluline, et asjaomased spetsialistid kooskõlastaksid kogu menetluse jooksul oma tegevust ja teeksid koostööd, et tagada õigusemõistmise lapsesõbralikkus, vähendades ärakuulamiste arvu, lühendades menetluse kestust, tagades laste pideva teavitamise ja kaitstes lapsi ärakuulamisel. Nii on lapsed paremini ette valmistatud, teavitatud, kaitstud ja toetatud.

Koostöö parimate tavade ja tulemuste nimel

- ELi liikmesriigid ning liikmesriikide ja Euroopa kutseliidud peaksid edendama asutustevahelist koostööd ja valdkondadevahelist käsitlusviisi, rahastades asjakohaseid koolituskursusi.

- Vastanute meelest puuduvad valdkondadevahelise koostöö edendamiseks vajalikud spetsialistide töö koordineerimise mehhanismid, mistõttu tavasid ei ole ühtlustatud ja menetlused venivad. ELi liikmesriigid ja vajaduse korral ka EL peaksid tagama selliste mehhanismide kasutuselevõtmise. Koostöö soodustamiseks tuleks edendada ka spetsialistide standardset töökorraldust.

Paljulubavad tavad

Kriminaal- ja tsiviiluurimiste kooskõlastamine

Saksamaal rakendatava Müncheni mudeliga *(Münchner Modell)* kehtestati kriminaal- ja tsiviiluurimiste kooskõlastamise suunised, et vältida lapse korduvat ärakuulamist, eriti koduvägivalla ja seksuaalse kuritarvitamise korral. Mudeli kohaselt tuleb lapse ärakuulamine videosalvestada, misjärel edastatakse salvestis lastekaitsetalitustele ja uurijatele. Selle eesmärk on tiheda koostöö ja kõikide menetlusega seotud isikute (advokaadid, lastekaitsetalituste töötajad, eksperdid, lapse õigusnõustajad) vahetu teavitamisega aidata leida vanematel hooldusõiguse või suhtlemiskorraga seotud küsimustes lahendus.

Valdkondadevaheliste eriüksuste loomine lapskannatanute jaoks

Prantsusmaa on loonud haiglate juurde umbes 50 valdkondadevahelist meditsiini- ja õigusüksust *(Unités d'Accueil Médico-Judiciaires)*, mis abistavad kriminaalmenetlustes. Need üksused viivad pered ja lapsed sageli kohe pärast läbivaatust kohapeal kokku ohvriabi pakkuvate vabaühendustega. Neis on ühendatud ka laste ärakuulamine ning meditsiiniline läbivaatus ja psühholoogiline kontroll. Need tsentraliseeritud üksused tagavad, et küsitlemine ja kontroll toimuvad lapsesõbralikus keskkonnas. Ühtlasi muudavad need protsessi sujuvamaks, vältides tarbetuid viivitusi ja korduvat kontrolli.

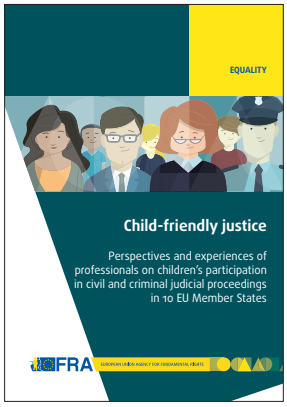

Igal aastal osalevad kriminaal- ja tsiviilkohtumenetlustes tuhanded lapsed, kelle vanemad soovivad oma abielu lahutada või kes on kuriteo ohvrid või tunnistajad. Need menetlused võivad igaühele stressi tekitada. Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (FRA) uuris, kas nende menetluste käigus austatakse laste õigusi. FRA spetsialistide ja laste küsitlemise tulemuste kohaselt tuleb selleks, et õigusemõistmine kogu Euroopa Liidus lapsesõbralikumaks muuta, veel palju ära teha. Kuigi kõik Euroopa Liidu liikmesriigid on võtnud oma kohuseks tagada, et kõikides lapsi mõjutavates toimingutes oleksid esikohal lapse parimad huvid, ei järgita alati nende õigust olla ära kuulatud, õigust saada teavet ja õigust kaitsele ning diskrimineerimiskeeldu. Seetõttu propageerib Euroopa Liit Euroopa Nõukogu 2010. aasta suuniseid lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Nende suuniste eesmärk on aidata liikmesriikidel tugevdada laste kaitset oma kohtusüsteemides ja tõhustada nende sisulist osalust, parandades nii õigusemõistmist.

Lisateave

Lisateavet lapse õiguste kohta saab järgmistest FRA väljaannetest:

- *„Mapping child protection systems in the EU" (2014) („ELi lastekaitsesüsteemide selgitamine")* (2014): http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/comparative-data/child-protection.
- käsiraamat *„Guardianship for children deprived of parental care" (2014)(„Vanemliku hoolitsuseta laste eestkoste")*: http://fra.europa.eu/en/publication/2014/guardianship-children-deprived-parental-care-handbook-reinforce-guardianship.
- aastaaruanne *„Fundamental rights: challenges and achievements in 2013"* (2014) *(„Põhiõigused: probleemid ja saavutused 2013. aastal")*: http://fra.europa.eu/en/publication/2014/fundamental-rights-challenges-and-achievements-2013.
- konverentsi aruanne *„Fundamental Rights Conference 2010: ensuring justice and protection for all children" (2011) („2010. aasta põhiõiguste konverents: õigusemõistmise ja kaitse tagamine kõikidele lastele")*: http://fra.europa.eu/en/publication/2011/fundamental-rights-conference-2010-ensuring-justice-and-protection-all-children.
- *„Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in European Union"* (2010) *(„Lapse õiguste kaitse, austamise ja edendamise näitajate arendamine Euroopa Liidus")*: http://fra.europa.eu/en/publication/2012/developing-indicators-protection-respect-and-promotion-rights-child-european-union.

Ülevaade FRA tegevusest lapse õiguste valdkonnas: http://fra.europa.eu/en/theme/rights-child.

FRA – EUROOPA LIIDU PÕHIÕIGUSTE AMET

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Viin – Austria
tel +43 158030-0 – faks +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
facebook.com/fundamentalrights
linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency
twitter.com/EURightsAgency

Väljaannete talitus

© Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2015
Ilustratsioonid: © FRA

Print: ISBN 978-92-9239-771-5, doi:10.2811/850854
PDF: ISBN 978-92-9239-778-4, doi:10.2811/95574

TK-06-14-133-ET-C (print); TK-06-14-133-ET-N (PDF)